

Per a citar aquest article: Arañó Vega, Laia & Garcia-Raffi, Josep-Vicent. 2022. “El conseller Carles Pi i Sunyer i el primer govern català a l'exili. D'epístoles, política i la creació del camp d'Agde”. En Lluch-Prats, Javier & Souto, Luz C. (eds.). *Escrituras de la memoria: la Guerra Civil española y sus consecuencias*. València: Universitat de València, 17-31.

El conseller Carles Pi i Sunyer i el primer govern català a l'exili. D'epístoles, política i la creació del camp d'Agde¹

LAIA ARAÑÓ VEGA

Fundació Carles Pi i Sunyer, GREF-CEDID-UAB
larano@pisunyer.org

JOSEP-VICENT GARCIA-RAFFI

Universitat de València, CEDID-UAB, ELCIS
jogaraf@uv.es

Resum: Estudiem les relacions de Carles Pi i Sunyer, amb diferents interlocutors durant els primers anys de l'exili. Aquests epistolaris mostren la desaparició d'un món que obligava unes persones a prendre decisions i desenvolupar-hi estratègies de supervivència derivades de la victòria franquista. Trobem milers de republicans tancats en camps de concentració al sud de França, on l'esclat de la segona guerra mundial és imminent i on la idea de reconstrucció institucional i política del govern català a l'exili es plantejava com a un dels objectius per a preservar la identitat del collectiu català a l'exili.

Paraules clau: Literatura epistolar; exili català; Carles Pi i Sunyer; Esquerra Republicana de Catalunya; camp d'Agde.

Abstract: This essay studies Carles Pi and Sunyer's relationship with several correspondents during the first years of his exile. These letters show the disappearance of a world that obliged some persons to take decisions and to develop survival strategies as a consequence of the Francoist victory. They speak about the thousands of republicans imprisoned in concentration camps in the south of France, at a time when the outbreak of the second world war is imminent and where the idea of institutional and political reconstruction of the Catalan governance in the exile posed as a one of the aims to preserve the identity of the Catalan community in the exile.

Keywords: epistolary literature; Catalan exile; Carles Pi i Sunyer; Esquerra Republicana de Catalunya; Agde concentration camp.

---

¹ Aquest treball s'ha realitzat en el marc del projecte APC-2019-13: *Memòria i patrimoni de l'exili a l'Euroregió (1936-1945)*, “amb el suport de l'Euroregió Pirineus Mediterrània, en el marc de la Convocatòria de projectes Cultura 2019”.

1. Carles Pi i Sunyer, un polític exiliat al servei de Catalunya

Carles Pi i Sunyer (Barcelona, 1888-Caracas, 1971), alcalde de Barcelona fins el 30 de maig de 1937 i conseller de cultura del darrer govern de la Generalitat de Catalunya des del juny de 1937 fins a 1939, es va exiliar primer a França i poc després a l'abril de 1939 a Londres, on va presidir el Consell Nacional de Catalunya en el període 1940-45. Va ser delegat oficial de la Junta d'Auxili als Refugiats Espanyols (JARE) a Londres entre el 1942-1943. Va formar part del Govern de la Generalitat en l'exili (1946-1948), presidit per Josep Irla. En 1952 es va establir a Caracas, contractat pel Ministeri de Foment, i hi va fundar la Comissió Veneçolana de Normes Industrials (COVENIN). També va ser professor d'economia a la Universitat Central de Veneçuela.

Tot i la seva activitat acadèmica i política, mai no va voler oblidar l'escriptura literària tant en prosa com en vers. Així va ser premiat en diversos Jocs Florals de la llengua catalana i nomenat mestre en "gai saber" el 1963, a Montevideo. Va morir a Caracas, sense haver pogut tornar a Catalunya, al 1971². I és que com molts anys després escrivia una de les seves filles, Núria Pi-Sunyer Cuberta (2006: 83):

La derrota de febrer de 1939 féu que gairebé tots, més de trenta-cinc membres de la nostra família, sortíssim a l'exili, que un gran nom ens dirigíssim per molts llocs del món i adquiríssim noves cultures i llengües, sovint nous passaports –mexicans, americans, britànics, veneçolans– i, fins i tot, al començament, obtinguéssim passaports apàtrides atorgats per l'Alt Comissionat pels Refugiats.

Per a la família Pi i Sunyer, l'exili va prendre molts camins: a començament de febrer de 1939, els tres germans Pi i Sunyer, August, Carles i Santiago, amb les seves respectives famílies (més de trenta familiars, com recordava Núria Pi-Sunyer), sortien de Catalunya, com a conseqüència de la victòria franquista, per a no tornar mai més. Les seves biografies i trajectòries professionals, intel·lectuals, polítiques, il·lustren perfectament un dels costos més brutals que va tenir, per a Catalunya, la victòria del franquisme i la profunda repressió política, social, econòmica, cultural, lingüística, a què es va sotmetre el país als anys següents. Amb el seu exili se simbolitzava la fi del projecte

² L'any 1980, les despulles de Carles Pi i Sunyer van ser traslladades a Barcelona i inhumades amb honors d'alcalde a on ell desitjava ser enterrat junt amb d'altres membres de la seva família, a la vila de Roses, a l'Alt Empordà.

republicà, catalanista, democràtic, reformista, modernitzador, que es va voler desplegar a Catalunya en el primer terç del segle xx i que va culminar en el període 1931-1936.

2. D'epístoles que configuren un dietari col·lectiu

Aquestes cartes són un dietari col·lectiu de l'exili primerenc. La correspondència que treballem recull 109 cartes, escrites entre el començament de febrer de 1939 i mitjans de maig de 1940, que formen part del corpus de correspondència d'exili de l'Arxiu de la Fundació Carles Pi Sunyer (AFCPS), a Barcelona, que la família de l'exconseller hi va llegar el 1986, data de la seva creació. És una documentació original a l'abast de tothom qui la vulgui consultar i la seva unitat radica en el fet de ser un epistolari que concerneix Pi i Sunyer en la condició, bàsicament, d'exconseller de Cultura de la Generalitat republicana.

L'epistolari conté l'espontaneïtat de les experiències, els pensaments i els sentiments més immediats del corresponsal. Recuperem paraules que ajudaren a configurar pensaments polítics, decisions personals... en definitiva una font de material historiogràfic. Recordem que el segle xx fou el moment àlgid del gènere epistolar. Les cartes que estudiem són en un nombre important lletres de súplica (Adámez, 2017, 2020). L'objectiu, aprofitant la confiança i el coneixement amb el personatge, el conseller Carles Pi i Sunyer, queda molt clar i se centra principalment en intentar sortir del camp on eren reclosos, demanar un trasllat de camp per a ser prop d'un familiar, demanar l'enviament de diners per a millorar la seva estada, localitzar la família que podia estar separada per França o entrar a les llistes per a ser traslladats a Amèrica.

A banda de les necessitats més immediates de supervivència, més personals, hi ha temes polítics, i el més present, tot i que de vegades no ho és explícitament, Esquerra Republicana de Catalunya. La posició de poder que representa el conseller –encara i l'exili que també ell sofreix– comporta una relació de respecte amb elements de confiança i afecte incorporats en la narració. El lloc des d'on es remetien les cartes és divers, com ho van ser els llocs on es van refugiar els republicans catalans: des d'un camp de concentració –directament sobre la sorra– a un hospital, incloent tota classe d'edificis com a residències, cases familiars o llocs de treball.

3. ERC, de la guerra a l'exili

La majoria dels interlocutors del conseller Pi i Sunyer són militants o persones properes a l'organització. Com la resta de militants d'altres partits i organitzacions, el màxim objectiu era la subsistència econòmica, la sortida dels camps o l'emigració a Amèrica. I en deixen testimoni escrit. ERC, des del primer moment de l'exili, va apostar per la continuïtat institucional amb el President Lluís Companys al capdavant, la creació d'organismes com la Fundació Ramon Llull o l'intent de concentrar el màxim nombre de refugiats catalans en un mateix camp, el d'Agde (ho podem llegir a les cartes de Pere Puig), que en parlarem amb deteniment més endavant. ERC, des del temps de la guerra, es debatia entre l'opció més sobiranista i el lligam amb la causa republicana espanyola. Amb la desfeta de 1939, ERC trasllada aquest debat fora del país, segons explica Ramon Alquézar (2001: 39):

Acabada la guerra, la vertebració de Catalunya amb Espanya es convertí en un tema de debat al si d'ERC. Un sector plantejà la independència (Casanovas), un altre el dret d'autodeterminació (Pi i Sunyer) i un tercer defensà la continuïtat de l'Estatut del 1932 i de la República (Companys i Tarradellas). El debat [...] acabà amb el triomf de les tesis de Tarradellas.

És el temps dels moviments polítics de Josep Tarradellas, Antoni M. Sbert o el mateix president Companys, discutit des de diversos sectors. L'any 1939, ERC és la seva cúpula dirigent i els caps polítics del que queda de la Generalitat i la Fundació Ramon Llull. Pràcticament no hi ha res més. L'obsessió bàsica és assegurar la continuïtat institucional, adaptada a les circumstàncies extremes en què es viu, i el manteniment econòmic (sempre magre) d'una mínima estructura organitzativa. Per sota, com la majoria d'organitzacions del camp republicà, els seus militants tenen prou feina a sortir dels camps de concentració, instal·lar-se a França o buscar ajudes per marxar cap a Amèrica. Els homes del moment són pocs, però poderosos: Josep Tarradellas, secretari general del partit; Antoni M. Sbert, delegat general de la Fundació Ramon Llull (més decantat cap a aquesta ocupació que preocupat per les coses del partit); i Lluís Companys, que encara reté la presidència de la Generalitat. La peça clau però, és Tarradellas, l'home que mou els fils per intentar reestructurar la cúpula política de l'exili. Ha apostat per la ruptura amb el PSUC i ara, el 1939, enfoca l'estratègia cap a una altra direcció: enfortir la presidència de la Generalitat, mitjançant un Consell Assessor de Companys que, d'una banda, el descarregui de poder executiu i, de l'altra, pugui actuar com un

govern català oficiós, desmentint les dures crítiques del PSUC a la 'traïció' d'Esquerra contra les institucions catalanes (Vilanova, 2006a: 130). Per tant, podem veure com és en aquest moment quan s'intenta repensar, reorganitzar i d'alguna manera reescriure les bases que han de possibilitar el manteniment i la supervivència de la política catalana des de l'exili.

Les lletres també deixen testimoni del canvi d'escenaris durant aquells anys 1939 i 1940. Tot i que França (almenys fins l'ocupació alemanya) continua sent el centre de l'activitat política de l'exili, ja hi apareixen nous focus com ara Londres –amb el paper fonamental de Carles Pi i Sunyer– o Mèxic, país amb gran quantitat de refugiats catalans.

En el darrer període que abasten les cartes, el president Lluís Companys va formar el Consell Nacional de Catalunya del qual formaven part Antoni Rovira i Virgili, Josep Pou i Pagès, Pompeu Fabra, Santiago Pi i Sunyer (germà del conseller) i Jaume Serra i Hünter: “Conec la pregunta que us va adreçar Tarradellas, respecte al propòsit del sr. Companys de formar un Consell o una Junta” (escriu Pere Puig a Pi i Sunyer)³. L'ocupació alemanya de França i la consegüent capitulació va fer decidir Carles Pi i Sunyer a crear un altre Consell Nacional de Catalunya a Londres el 29 de juliol de 1940 format per Josep M. Batista i Roca, Josep Trueta, Ramon Parera i Fermí Vergés, que va pretendre ser l'interlocutor de Catalunya amb els aliats, establir les relacions amb les comunitats d'exiliats i garantir la continuïtat de l'acció política. La detenció del president Companys i el seu posterior afusellament per la dictadura franquista a Barcelona el 15 d'octubre de 1940 obrirà una nova etapa a ERC i a la Generalitat a l'exili que restà temporalment lluny de les informacions que expliquen aquestes cartes.

Un altre dels temes que hi van sorgint en aquests primers mesos d'exili és la repressió franquista exercida a Catalunya. Arriben les primeres notícies d'empresonaments i afusellaments entre militants o càrrecs d'Esquerra. Hi apareix la commoció per l'assassinat de Carles Rahola així com per la mort del militant catalanista Domènec Latorre Soler, en la carta de Ramon Frontera a Carles Pi i Sunyer:

No sé si tindreu notícies fent-vos conèixer la mort d'en Jordi Rubió, com també d'en Leonard. Sembla que el primer si bé no ha mort afusellat, en canvi, la malaltia n'ha estat la causa era deguda als sofriments morals d'aquests últims temps.

³ Carta de Pere Puig a Carles Pi i Sunyer (Montpellier, 21 de desembre de 1939; AFCPS Car6Cp534).

En Latorre [en referència a Domènec Latorre Soler, activista catalanista, funcionari de l'Ajuntament de Barcelona] ha estat afusellat i en tinc ja, per persones que vénen de Barcelona, l'absoluta confirmació.

Cada dia com us deia en la meua anterior, són més el nombre de persones que passen la muntanya fugint de Catalunya. Últimament ha arribat també el Sr. Fort que com recordareu era el Director de la nostra Escola de Gèneres de Punt de Canet i ha tingut de marxar per l'únic delictes d'ésser d'Acció Catalana i per tant catalanista⁴.

4. La creació del Camp d'Agde

4.1 *El camp dels catalans*

La creació d'aquest camp va ser una de les experiències més destacables del món d'internament francès destinat als republicans espanyols. Es va organitzar en tres camps: els dos primers es van reservar a interns d'origen espanyol i el tercer, sobretot a partir de maig del 1939, va concentrar un 90 % interns d'origen català, per això hom l'ha anomenat: "el camp dels catalans." Segons un informe enviat a Josep Maria Trias Peitx:

il y a 10 % d'individus non catalans, en majorité communistes qu'il serait souhaitable d'extraire de dit camp. Par contre dans les camps n.º 1 et 2 il y a 30 % de catalans que déssirent passer au camp n.º 3⁵.

La creació d'un camp per a refugiats catalans (de clara filiació republicana, catalanista i propers a ERC i l'entramat de la Generalitat), va ser perquè alguns consellers de la Generalitat havien pressionat i negociat amb les autoritats franceses per tal de concentrar en un mateix recinte el major nombre de refugiats catalans arreu dels diferents camps al sud de França i evitar així la dispersió i la disgregació, garantint la cohesió del col·lectiu català a l'exili, segons explica Francesc Vilanova (2006b: 50). En paraules de Carles Pi i Sunyer: "Només evitant la dispersió de la gent s'aconseguiria la supervivència nacional, cultural... del país"⁶.

⁴ Carta de Ramon Frontera a Carles Pi i Sunyer (Perpinyà, 3 d'abril de 1939; AFCPS Ca10Cp320).

⁵ Informe enviat a Josep M. Peitx (s.l., s.d.; CEHI FP (Trias) 3 (1) C (13)).

⁶ Operacions de reagrupament de catalans com aquesta també es van dur a terme al món cultural i intel·lectual català, reunint els primers noms de la cultura del país a diferents residències franceses: Montpellier, Toulouse, Roissy-en-Brie, per destacar-ne algunes (Pi i Sunyer, 2000, Campillo & Vilanova, 2000).

Els refugiats concentrats a Agde eren majoritàriament: militants de base d'Esquerra Republicana de Catalunya, Estat Català, Unió de Rabassaires, soldats de la columna Macià-Companys, mossos d'esquadra i guàrdies d'assalt de la Generalitat de Catalunya, membres del Batalló Alpí, així com també xofers, funcionaris i població civil que els acompanyava.

L'existència (i les activitats) d'aquest camp ens permet d'interrogar-nos, més enllà de la seva realitat estricta, sobre un dels fenòmens bàsics de l'exili de 1939: la profunda divisió existent entre la majoria d'exiliats catalans i els de la resta d'Espanya; una divisió que s'expressa en tots els àmbits possibles: el polític (manteniment de la Presidència de la Generalitat, per exemple), el cultural (Fundació Ramon Llull, *Revista de Catalunya*, residències per intel·lectuals catalans) i el dels refugiats en els camps, amb Agde com a exemple principal, però també amb l'exemple dels mestres catalans del camp de Bram. Joan Aleu li comentava el 2 de juny de 1939 des d'aquest camp:

Aquí, amic Pi i Sunyer, ens trobem refugiats uns quants mestres catalans, els quals davant el caràcter obertament centralista i anticatalà dels nostres companys de professió castellans, hem constituït un grup català de professionals de l'ensenyança per tal de mantenir en tot moment la dignitat de Catalunya allí on ens trobem.

Acudim a vós que us considerem el nostre Conseller, per tal de que ens orienteu en tot el que sigui possible, i feu pressió prop dels vostres companys de París per tal de que ens ajudin a dur a terme la tasca que pensem desenrotllar.

Una de les coses de màxim interès per a nosaltres és la de poder-nos alliberar prompte d'aquest Camp al qual tots anem morint poc a poc. Un quants d'aquests mestres [...] voldríem quedar-nos a Europa, per tal de restar prop de la nostra terra, convençuts de que a no tardar massa necessitarà dels nostres humils però entusiastes serveis⁷.

Ara bé, aquesta divisió en àmbits diversos no significa (almenys aquesta era la voluntat general) dispersió; al contrari (i és aquí on pren sentit el "camp dels catalans"), reflecteix les tres potes sobre les quals es volia construir un projecte cohesionador per al conjunt dels catalans exiliats, un projecte que garantís la supervivència del col·lectiu enmig de la incertesa de l'exili general. D'aquí la importància que la proposta del camp d'Agde reeixís.

⁷ Carta de Joan Aleu a Carles Pi i Sunyer (Agde, 2 de juny de 1939; AFCPS CarCp22).

4.2 *Problemes per a la organització inicial*

La construcció, l'organització i la progressiva, però ràpida, personalització del “camp dels catalans”, no va gaudir d'un consens generalitzat entre les primeres files de l'exili republicà. Era un projecte ambiciós, important pels catalans a l'exili i per a la cohesió de tots ells, i les dificultats per a posar-se d'acord de com havia de ser aquest projecte tan singular i alhora complex, ens mostra la importància que en ell havien dipositat. Des que el 28 de febrer de 1939 el general Ménard n'havia decidit la creació, van començar els moviments polítics per tal de ser-ne els artífex de la posada en marxa.

El doctor Josep Trueta (1978: 197-201), a les seves memòries, ens en dóna un testimoni de primera mà sobre la complexitat. Fa de mal esbrinar què va passar exactament, però la impressió és que es va produir un xoc frontal de gestions diferents i un conflicte de competències. L'objectiu estava clar, concentrar el màxim nombre de catalans al camp d'Agde, alhora que col·laboraven en la seva organització inicial.

Mentre Knud Broch (un militar danès del Comitè de No- Intervenció) anava a Londres a parlamentar amb responsables internacionals per a l'ajuda als refugiats, a París també es feien gestions al voltant de la creació d'un camp de catalans. Antoni M. Sbert, màxim responsable de la Fundació Ramon Llull, home de confiança del president Companys i ferm partidari d'una gestió centralitzada i eficient dels escassos recursos existents, no devia acabar d'entendre (i d'acceptar) el paper de Broch i del grup de Trueta, que segons el seu punt de vista, actuaven al marge de les instàncies oficials reconegudes: la Presidència de la Generalitat, la Fundació Ramon Llull i l'oficina d'ajuda als refugiats de Perpinyà, encapçalada per Ramon Frontera, que depenia directament d'hommes com Carles Martí i Feced, Josep Tarradellas, Antoni Escofet, entre d'altres. Durant el mes de març, Josep Trueta va anar rebent notícies del seu germà, instal·lat a Perpinyà, que tenien un denominador comú: les males relacions de Broch i el seu grup amb la gent de París (és a dir, Antoni M. Sbert) i l'oficina de Perpinyà (és a dir, Ramon Frontera).

L'èxit d'una iniciativa com aquesta era políticament massa important, almenys en la construcció d'aquell primer exili català, com per deixar-la en mans d'uns particulars que, no només eren uns idealistes, sinó que, a més a més, no amagaven la seva antipatia per la gent (els dirigents) d'ERC,

un partit popular que en termes marxistes en dirien petitburgès, amb un nivell mitjà de coneixements que no anaven més enllà del “Centre” del barri o

de la comarca on vivien els seus membres, malgrat l'entrada d'un reduït nucli d'intel·lectuals quan el partit ja era constituït i enquadrat. Aquest enfrontament entre els tres grups, per tal d'atribuir-se l'èxit de la creació del camp d'Agde, pot servir d'indicador de la importància que es donava a una iniciativa com aquesta i les expectatives de resultats que prometia. Per altra banda, el rerefons polític i ideològic també era clar, en la mesura que cada grup representava unes posicions diferents i totalment oposades (Vilanova, 2006b: 53-54).

Tots ells no ignoraven l'enorme importància i el potencial que representava presentar-se davant de milers de catalans com els artífexs d'una iniciativa d'aquestes dimensions. A la pràctica, i Agde no va ser una excepció dins del teixit del món concentracionari francès, eren les autoritats franceses les que realment tenien autoritat a l'hora de decidir: si es podia concentrar al camp 3 tots els catalans dispersos pels diferents camps francesos, com s'havia d'organitzar el camp i què podrien fer i què no els estava permès tant a les autoritats catalanes a l'exili com als refugiats catalans que des de dins intentaven organitzar-se i personalitzar una experiència d'aquelles dimensions tan singular a l'exili català (Parello, 2010: 93).

4.3 *La personalització i catalanització del camp*

La creació d'aquest camp va ser un triomf de la política republicana catalanista a l'exili, en la mesura que va poder intervenir, finalment, en l'organització pràctica de la vida i l'ajuda dels refugiats, al marge de les directrius espanyoles. La idea de base era el manteniment d'una certa cohesió col·lectiva al voltant del fet, assumit per una majoria considerable, que Catalunya (la seva llengua, la seva cultura, els seus signes d'identitat) era a l'exili i l'única possibilitat de supervivència històrica passava per evitar la dispersió i la disgregació. Òbviament, no tothom pensava de la mateixa manera. En el pla polític, la ruptura entre el món republicà català (representat majoritàriament per Esquerra Republicana, secundada per les restes d'Acció Catalana i altres petits nuclis nacionalistes i, fins i tot, separatistes) i els comunistes (el PSUC) era gairebé irreversible. Els llocs identificatius, de responsabilitat i de presa de decisions havien d'estar en mans de republicans catalans, excloent sense excepcions els comunistes catalans i també els espanyols (PCE i POUM principalment), segons expliquen Peschanski (2005: 48-52) i Godicheau (2005), Agde exemplificava d'aquesta manera l'organització de l'exili català en els anys immediatament posteriors a la derrota del 1939. En aquesta línia, el camp dels catalans

seria civil, republicà i, encara més concretament, controlat i dirigit per gent d'Esquerra Republicana o de la seva confiança.

El 10 de maig de 1939, Pere Puig, militant d'ERC i un dels homes fonamentals en l'organització i control del camp núm. 3, oferia les primeres notícies a Carles Pi i Sunyer:

Fa dos dies que he arribat a Agde al cap d'una expedició de 1.300 homes, catalans tots. Varen venir amb mi tots els amics, entre ells [Agustí] Bartra i Serafí Singla. L'organització de l'expedició va donar-nos molta feina, però ens sortí força bé. No hi va haver ni un sol accident. En Frontera i en Roc Boronat varen dir-nos que era un camp de catalans, administrat per catalans i civil. Únicament el dia de sortir, en Roc va dir-me que semblava que això volien organitzar-ho militarment i que convenia que preparés uns quants capitans. Naturalment, no vaig tenir temps de preparar-ho bé i d'advertir a tota la nostra gent. Us adjunto còpia d'una ordre del Dia perquè us feu càrrec de la tònica general; el cap del camp és un Tinent-Coronel, Luis León, castellà i comunista, i els seus col·laboradors també. Tots els cartells, rètols i documentació es fa en castellà. Hem començat a posar en català tots els rètols. Si fos possible substituir aquest León per un català, encara que fos militar, tots estariem satisfets; hi ha ací els comandants Rico i López Sagarra; si cap d'aquests no servís caldria buscar un altre de superior graduació.

Ací ens hem reunit diversos elements de la Unió de Rabassaires: Pau Baqués, Buil, Baliarda, etc.; ha d'arribar Rebull. Tinc el propòsit d'agrupar tota la gent de la Unió i posar-los a la disposició de l'Esquerra; ara és el moment de separar de l'organització a tots els elements nocius⁸.

Al cap de pocs dies, va ser substituït per Ricardo Sala Ginesta també d'origen espanyol però "fervent catalanista" i més afí a les línies d'Esquerra (Díaz Esculies, 1993: III-II2). Les autoritats franceses el van traslladar al camp de Cotlliure ja que havia estat acusat per altres oficials del camp d'estraperlista per diversos delictes, així com d'haver fet servir termes com *cabrón francès* per referir-se a les autoritats franceses del camp quan aquestes no estaven presents, i finalment també va ser acusat de pertànyer a la francmaçoneria.

Independentment de les tibantors amb el grup de Josep Trueta (i, més enllà dels mèrits d'uns i altres), per als dirigents polítics a París, que estaven intentant planificar una mínima organització coherent de l'exili català, Agde va ser una oportunitat que calia aprofitar. Les autoritats havien iniciat (amb totes les dificultats del món) un procés de reagrupament, especialització i homogeneïtzació dels camps, dins del qual era coherent la concentració de

⁸ Carta de Pere Puig a Carles Pi i Sunyer (camp d'Agde, 10 de maig de 1939; AFCPS Ca16Cp534).

catalans (i si podien ser d'una certa tendència politico-ideològica, millor) en un únic recinte. Una cosa semblant s'havia fet amb els bascos a Gurs; també s'havia agrupat els antics brigadistes internacionals en un altre camp; es feia, o es volia fer, amb els elements procedents de les antigues columnes de milicians anarquistes, que havien sobreviscut a la guerra i als fets de maig de 1937, etc. Les negociacions havien estat complexes i amb moments de tensió, com hem vist anteriorment, però a la fi, a les darreries de maig, Ramon Frontera va rebre les autoritzacions necessàries per a portar els refugiats catalans a Agde, i el 25 de maig de 1939 des de Perpinyà li transmetia amb aquestes paraules al conseller Pi i Sunyer:

Voldria jo transcriure-us en l'espai reduït que una lletra significa la intensitat d'emoció que jo he viscut, conjuntament amb els que m'han acompanyat, durant el curs d'aquests darrers dies amb motiu de l'organització i trasllat dels 10.000 catalans, que surtin dels camps dels Pirineus Orientals, es traslladen al nou camp 'dels catalans' situat a Agde. Només un detall per a demostrar-vos-ho. Vàrem merèixer l'elogi i la felicitació de les autoritats militars departamentals i dels camps per la magnífica organització i disciplina i moral aconseguida en el curs d'aquesta gestió. Vàrem arribar a aconseguir, amic Carles, que els catalans en expedicions de 1.400 sortissin del camp d'Argelès per a traslladar-se a peu a l'estació, acompanyats sols i únicament per un Capità i sis gendarmes, portant com a única arma visible un bastonet dels que s'utilitzen per a montar a cavall. Aquests amics sense una queixa, sense una lamentació, amb una formació perfecta, una disciplina admirable i una moral que mai podíem sospitar, arribaven a l'estació, pujaven al tren, compartien amb nosaltres, els de la Comissió, les seves il·lusions i els seus desitjos i en el moment d'arrancar el tren, abocats tots a les finestretes, amb un mocador o un altre objecte a la mà, ens acomiadàvem al crit de VISCA CATALUNYA! VISCA L'ESQUERRA! I VISCA EL PRESIDENT!

I tot això, com s'havia lograt? Doncs senzillament, pel sol fet de comprovar per primera vegada, que una promesa que se'ls havia fet d'importància es convertia en realitat, proporcionant-los el que ells tant desitjaven de veure's separats de tots aquells que, per no parlar com nosaltres els uns, i per no pensar i sentir com nosaltres els altres, els amargaven la vida augmentant les dificultats que la vida dels camps dels Pirineus Orientals, els obligava a suportar.

Vós, que sou home d'una sensibilitat tan acusada i més quan es tracta de coses de la nostra terra, tinc la seguretat absoluta que us hauria passat igualment que Mestre Fabra, Antoni Escofet i nosaltres, que davant d'aquell moment tan emotiu no poguérem contenir que les llàgrimes sortissin dels nostres ulls. Tingueu la seguretat que mai més oblidarem aquest record d'haver vist com uns centenars d'homes pel sol fet de retrobar-se tots ells catalans, i de sentir la il·lusió de fer vida com a catalans, superaven –com us dic anteriorment– tots els seus sacrificis de vida inhospitalària dintre els camps, dels records de la

família perduda, de les sofrenes d'un interrogant en el futur, per pensar sols i únicament amb el seu retorn a Catalunya com ho demostrava aquell crit continuat que des de l'andana de l'estació tots sentíem de: TORNAREM AVIAT A CATALUNYA!, PERÒ HI TORNAREM SOLS, JA N'HI HA PROU QUE ENS ENGANYIN ELS QUE NO PARLEN COM NOSALTRES! MESTRE FABRA; FRONTERA, ROC BORONAT, ESCOFET, NO DEFALLIU, QUE ELS CATALANS QUE ESTIMEM A CATALUNYA SABEM AGRAIR EL VOSTRE GEST I LA VOSTRA FEINA⁹.

El sentiment de pertinença, de formar part del collectiu català a l'exili va ser en aquell moment de gran importància per aquest refugiats del camp d'Agde, segons expliquen Anna Miñarro i Teresa Morandi (2009: 83). Per les seves lletres enviades a Carles Pi i Sunyer podem deduir que els catalans que van ser reagrupats en aquest camp es consideraven uns "privilegiats" i això els reconfortava, fent-los la reclusió més "suportable". El camp va viure un procés de catalanització absolut que el va fer diferent de la resta del sistema concentracionari francès. Com explicava Pere Puig a Carles Pi i Sunyer des del camp una setmana després d'haver-hi arribat:

Tots els rètols, nòtules i ordres es redacten en català; l'altaveu està a les nostres mans; hi ha una massa coral catalana; estem constituint equips esportius catalans i una companyia de teatre català; la militarització és més nominal que efectiva; l'ambient és catalaníssim¹⁰.

Igualment, una altra característica diferent va ser la vitalitat del camp, si bé, la monotonia era una característica de la vida concentracionària (i molts refugiats ho esmentaven en les seves cartes), en aquest camp va destacar la gran activitat social, cultural, esportiva i musical que en ell es va desenvolupar. En aquest sentit, només un mes després de la posada en marxa del camp ja s'havia organitzat: una coral, una colla castellera, grups de teatre, de lectura, equips de futbol, rugbi, bàsquet i atletisme, curses de cros i atletisme; i també es feien cursos de francès i català, i poc més tard d'història i geografia de Catalunya un cop els mateixos interns es van poder organitzar per a poder impartir-los. Totes les activitats del camp van quedar recollides en un informe de la Direcció Artística del camp 3 que va ser redactat per Miquel Nogués i per

⁹ Carta de Ramon Frontera a Carles Pi i Sunyer (Perpinyà, 25 de maig de 1939; AFCPS Ca10Cp320).

¹⁰ Carta de Pere Puig a Carles Pi i Sunyer (camp d'Agde, 17 de maig de 1939; AFCPS Ca16Cp534).

Josep Sapés, secretari i responsable de propaganda, respectivament, d'aquesta secció. L'informe acabava amb aquestes paraules:

Som catalans. Tota la nostra tasca ha estat enfocada a demostrar-ho. Amb el nostre esforç personal, sense ajuda exterior de ningú, hem fet tot el que hem deixat exposat, i no cal dir que estem disposats a fer molt més. [...] No volem passar per superhomes ni volem fer mèrits interessats, però sí que, almenys, l'ésser creditors de certa distinció entre els que hem volgut i hem aconseguit deixar en un bon lloc el nostre prestigi artístic i els que s'han deixat emportar per la seva flaqueza d'esperit, abatuts i lassos, sense un gest que demostrï la vitalitat exigible a tots aquells que procedim d'una terra tan noble com la que ens ha donat vida, la qual tenim l'esperança de retrobar quan hagin deixat de bufar els mals vents que ens allunyen¹¹.

La segona guerra mundial va arribar, i amb ella un període de trasbals i confusió. Per als refugiats als camps, això representà un nou cop, ja prou temut, una altra hora de prova i d'incertesa. Alguns pogueren marxar a Amèrica en les darreres expedicions d'emergència, d'altres foren empesos a retornar a Espanya, uns quants trobaren la manera de poder treballar en feines que deixaren els francesos mobilitzats. Nombrosos van ser enquadrats a les Companyies de Treballadors destinades a les fortificacions, o que, desitjosos de seguir lluitant pels mateixos ideals, s'allistaren a la Legió Estrangera. I els camps se n'anaren buidant ràpidament. Amb tot, en una lletra escrita per Pere Puig des de Montpeller a començament de desembre apuntava¹²:

On m'a dit que toutes les lettres écrites en catalan étaient retenues pour le service de Censure militaire. Je tente, alors, faire parvenir à vous ces mots en français, pour vous dire que suis maintenant a Montpellier, 7 rue du Petit Saint Jean, Deuxième étage. Au camp d'Agde demeure seulement quelques amis, assez peu; le Camp des Catalans n'existe plus¹³.

¹¹ "Informe de la Direcció Artística del Camp dels Catalans durant el temps que va del 5 de maig d'aquest any fins al dia de la data [3 d'agost de 1939]", publicat sota el títol "Activitats del camp de concentració d'Agde" [AFCPS].

¹² Transcrita com a l'original.

¹³ Carta de Pere Puig a Carles Pi i Sunyer (Montpellier, 3 de desembre de 1939; AFCPS Ca16Cp534).

5. Nota final

Les cartes mostren, perquè van dirigides a un polític rellevant d'ERC, l'estratègia política d'aquest partit a l'exili, els seus conflictes interns, els seus homes forts i els problemes de supervivència en el primer franquisme. Una vegada més és palesa la importància dels epistolaris com a documents d'exili, des del punt de vista historiogràfic, sociopolític i personal.

L'epistolari ensenya com s'intenta articular el col·lectiu de catalans a l'exili a través, principalment, del camp d'Agde. I com a la vegada es veu ben clarament la gran divisió que hi havia entre els refugiats catalans i els de la resta d'Espanya. La relació entre uns i altres era molt tensa i nombrosos van ser els conflictes que es van produir al llarg de la vida del camp. I és que en aquest sentit és pot apuntar ja, que la seva creació va ser un triomf dels serveis d'ajut als refugiats catalans, agrupats sota l'empara de la Laietana Office, en la mesura que va poder intervenir en l'organització pràctica de la vida i ajuda als refugiats al camp número 3, en negociació amb les autoritats concentracionàries franceses.

Molts d'aquests exiliats van haver de començar una altra vida lluny de casa, amb una llengua que els era totalment desconeguda. Ells no anaven a la recerca d'un món millor, sinó que fugien, eren expulsats de casa seva, intentant salvar la pell. Alhora, arrossegaven la culpa pels que deixaven endarrere, els que no poden fugir amb ells i quedaven sotmesos a les penalitats del règim de Franco.

Tot exili suposa una pèrdua traumàtica, identitària i un xoc permanent d'incerteses en un país desconegut. Les cartes en són un testimoni viu. Veiem com l'horror va ocupar les ments dels vençuts: els traumes van marcar el seu dia a dia; com la guerra i les seves conseqüències no només se'ls continuen apareixent en somnis, en malsons, en insomnis, en ansietats, en angoixes i/o malalties cròniques, sinó també a partir de qualsevol element de la vida quotidiana que els recordi situacions traumàtiques: la fam que van passar, el fred calat als ossos, les cartilles de racionament, la por, les humiliacions, les amenaces, les marginacions, les represàlies, la reclusió entre les filferades...

Bibliografia

Adámez, Guadalupe. 2017. *Los gritos de súplica del exilio español (1936-1945)*. Granada: Comares.

- Adámez, Guadalupe. 2020. Las catas al poder. Definición y evolución de una práctica epistolar (siglos XVI al XX). *Historia y Sociedad* 38: 46-70. doi: <http://dx.doi.org/10.15446/hys.n38.82099>
- Alquézar, Ramon. 2001. Esquerra Republicana de Catalunya. En *Esquerra Republicana de Catalunya. 70 anys d'història (1931-2001)*. Barcelona: Columna, 25-55.
- Campillo, Maria & Vilanova, Francesc (eds.). 2000. *La cultura catalana en el primer exili (1939-1940). Cartes d'escriptors, intellectuals i científics*. Quaderns de l'Arxiu Pi i Sunyer 4. Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer.
- Díaz Esculies, Daniel. 1993. *Entre filferrades. Un aspecte de l'emigració republicana dels Països Catalans, 1939-1945*. Barcelona: La Magrana.
- Godicheau, François. 2005. Les courants politiques antifranquistes: 1931-1939. En *Républicains espagnols en Midi-Pyrénées. Exil, histoire et mémoire*. Tolosa: Presses Universitaires du Mirail, 46-55.
- Miñarro, Anna & Morandi, Teresa. 2009. Repressió, silenci, memòria i salut mental. Trauma i transmissió. *Quaderns de salut mental* 5: 82-88.
- Parello, Vicent. 2010. *Les refugiés espagnols de la guerre civile dans l'Hérault (1939-1939)*. Perpinyà: Presse Universitaire de Perpignan.
- Peschanski, Denis. 2005. *La France des camps: l'internement 1938-1946*. Paris: Gallimard.
- Pi i Sunyer, Carles. 2000. 1939. *Memòries del primer exili*. Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer.
- Pi-Sunyer Cuberta, Núria. 2006. *L'exili manllevat*. Barcelona: Proa.
- Trueta, Josep. 1978. *Fragments d'una vida. Memòries*. Barcelona: Eds. 62.
- Vilanova i Vila-Abadal, Francesc. 2006a. L'Esquerra Republicana de Catalunya de postguerra: crisi i davallada. En *Esquerra Republicana de Catalunya. 70 anys d'història (1931-2001)*. Barcelona: Columna, 129-141.
- Vilanova i Vila-Abadal, Francesc. 2006b. *Exiliats, proscrits i deportats*. Barcelona: Empúries.

